

מראה ואשליה

ליליאן שטיינר*

אגדה ואשליה

על פי ההגדרה במילון (מילון בית ספר אריאל, 2007), המראה, או הראי, היא משטח זכוכית המצופה בחומר מיוחד שדרכו משתקפים עצמים. לכאורה זהו מתקן טריוויאלי, נייטרלי ובלתי מזיק המצוי בכל בית ובמקומות ציבוריים רבים. ואולם המראה, בהיותה חלק אינטגרלי של החוויה הנשית, מרחיקה את האישה מהחוויה שלה ומקפאה אותה באשליה, בכבואה חולפת הנעדרת עיון במציאות שמקורה בתשוקה להיראות (הכי טוב ותמיד הכי טוב).

האם החורגת באגדה "שליגיה ושבעת הגמדים" היא הדמות הנשית הראשונה בספרות החווה את שבר האשליה וזעקת את זעקת האשליה שבתפיסה של היופי הנשי קמהות ואת זעקת השעבוד למראה החיצוני. אף שהאם החורגת סופגת את זעמם של הקוראים הצעירים והמבוגרים לאורך הדורות, מבעד לזעם שלה היא מנסה להעביר את מסר שבר האשליה. ההתפכחות מן האשליה היא קשה וכואבת עד כי האישה, שעד כה הייתה מלכה ומיצובה החברתי היה גבוה ביותר, הופכת את עורה, ובמונחים ספרותיים היא עוברת שינוי ונתיית אישה רעה, מכשפה וגם מכוורת. כדי להשיב את הסדר על כנו, האם החורגת המופתעת מנסה להרחיק ואף להרוג את המתחרה שלה, הלוא היא שליגיה, ולסלקה מהזירה. מאמצים אלה מתבררים כפתטיים, משום שהאם החורגת אינה משכילה להבין את החוק הפטריארכלי המקבע את האישה ביופי (החולף). חוק זה מבטיח שליטה באישה, הקטנתה ובעיקר הרחקתה ממהותה האונטולוגית. אותו חוק מכתיר את "מלכת היופי החדשה" ומעביר את האם החורגת לסטטוס של אובייקט (מיני) דחוי ומאוס (Kristeva, 1980). התוצאה היא שהאם החורגת מודחת ומועברת בהבל פיו של הראי לסטטוס של אם מבוגרת שסר חינה, ויחד איתו מסתלקת באחת מהותה.

ברונו בטלהיים (Bettelheim, 2010) קובע שלאגדות יש תפקיד חשוב בהתפתחותם הנפשית של ילדים, ושלמעשה הן משקפות את הבעיות הקיומיות שהילדים מתמודדים איתן כשהם גדלים. הבעיה הנשית מתחילה כאשר אגדות שהן חלק מהרפרטואר של סיפורים לפני השנה מנציחות בתודעה של ילדים וילדות את הפיצול הנשי כפי שהוא משתקף בהן ברמת הסיפור השטחית: אישה טובה – יפה ומינית; אישה רעה – מכוורת ולא מינית, מכשפה המסולקת מהבמה בגלל היעדר מיניות.

ניפוץ האשליה

ניתוח פמיניסטי של שליגיה ושבעת הגמדים חושף את המסרים התרבותיים הפטריארכליים המדהדים עד היום, לרבות הסגידה הנשית למבט של האחר, הגבר, והביטול העצמי הנשי מול מזבח היופי הנשי – המראה החיצוני (de Beauvoir, 1949). מסרים אלה פושטים ולובשים צורה ומתחזקים לנוכח הימצאותה של האישה במרחב הציבורי ומימוש העצמי שלה.

אם נחזור לאגדה, האם החורגת שביססה את מהותה הנשית על החיצוניות ועל יופייה, חיה בתלות מוחלטת במראה, שהיא בעצם

"מקום חסר מקום", כדברי פוקו (Foucault, 1984). באופן זה ניפוץ האשליה למעשה מותיר אותה לא רק בלי כתר (שהוא היופי) אלא בעיקר בלי מקום (משלה). לעומת זאת בזכות האשליה של היופי שליגיה נגאלת על ידי גברים – הצייד והגמדים שהם יצורים א-מיניים, סוכנים המשרתים את הגואל העיקרי, הלוא הוא הנסיך, הייצוג האולטימטיבי של ההבטחה הגברית לחיי אושר נשי נצח, המתנגשת, אגב, עם גורלה של האם החורגת המוצג באגדה.

יופי, רוע ונשיות

בעולם שבו היופי הוא המהות של האישה, כשהיופי חולף, המוות תופס את מקומו. האם החורגת שנושלה ממעמדה חשה את האיום על קיומה ומנסה בכל מיני דרכים להרוג את שליגיה, שבויה באשליה שסילוקה מהזירה ישיב לה עצמה את יופייה. מהותה וחיה תלויים בגורם חיצוני לה: המראה. המראה, שהיא חפץ בפני עצמו, מחפיצה את האישה העומדת מולה ומכתיבה לה את מודל היופי הנשי המושלם, או במילים אחרות תכתיב האובייקט המיני המושלם. המראה משעבדת את האישה אליה ומעניקה לה אשליה של כוח-על, שליטה ובעיקר תחושה של עליונות, ובזה טמון קסמה. ואולם כאשר היופי המוכתב על ידי המראה נסדק, נסדקת יחד איתו האשליה ומתרסקת לרסיסים.

אשליית הכוח שביופי הנשי מוחלפת בדיאלקטיקה הגליינית: בהרס האחרת) היפה יותר וברדיפתו (או רדיפתה) בניסיון השווא להשיב את המצב לקדמותו. גילברט וגובר (Gilbert & Gubar, 2000) טוענות שהחוק הפטריארכלי הבא לידי ביטוי במראה משקה אישה ברעותה, אם נגד בתה (החורגת). חוק זה מקבע את האישה, את האם, בתבנית של "הרעה", בעוד האב, שהוא בגדר נעלם באגדה זו ואינו מגן על בתו או בא לעזרתה (Bottigheimer, 1987) – דמותו אינה נפגמת או נגרעת למרות חטאו המאפשר מלכתחילה את סיפור האגדה: חטא ההזנחה של הבת והפקרתה בידי אם חורגת אכזרית ונרקסיסטית. בעוד דמות המלך והנסיך נותרת שלמה, מושלמת ומושא השאיפות של דמות האישה, באופן אבסורדי האישה באגדה המדוברת מתפצלת, משתכפלת, מתכערת ומגחיכה את עצמה כדי למצוא מחדש את החן שלה במראה. היא תעשה הכול כדי להשיג מטרה זו ותיתן דרור לרוע, שהוא התחליף לכוח שהיופי העניק לה. מציאת החן מתבססת על התבטלות נשית וכניעה לחוק הפטריארכלי המשעבד את האישה לגופה וליופייה, שהם מטבעם מציאות חולפת ומשתנה, וממצב את האישה כאובייקט מיני מתכלה. באופן זה החוק הפטריארכלי מבטיח את נצחיות שעבוד הנשיות לגחמה הפטריארכלית ואת מיצובה של האישה ביופי ובתהומות שהגחמה הזו מזמנת.

המראה הווירטואלית

באגדה "שליגיה ושבעת הגמדים" המודוס הבינרי של דבר והיפוכו בייצוג האשליה של היופי הנשי והמלכוד שהיא מזמנת לאישה הם

* ד"ר ליליאן שטיינר – מרצה בכירה וראשת התוכנית ללימודי המשך והסבה במכללה האקדמית לחינוך חמדת הדרום, מומחית לספרויות זרות, בלשנות, ספרות ילדים ומגדר וסופרת ילדים. מחקרה עוסקים במגדר וחינוך, מגדר וספרות ומגדר וספרות נשים בשואה.

"שליגיה ושבעת הגמדים" כאגדה יכולה לשמש בסיס לעיצוב מחדש של הפרט באמצעות ניתוח ולימוד ביקורתיים של המרכיבים הספרותיים השונים: הדמויות, העלילה והאמצעים האומנותיים הרבים. כמו כן ייצוג והדהוד הסוגיות הבעייתיות והקבלתן למציאות הפוסט-מודרנית, כפי שמתואר במאמר זה, יחד עם תפיסה אינטר-טקסטואלית ותהודה של חוסר שוויון והקטנה של האישה במרוצת השנים בספרות ובמציאות הפוסט-מודרנית – בכוחם של כל אלה לקדם שינוי תפיסתי ותודעתי ולעצב מחדש את הפרט בחברה ואת החברה בכלל.

מקורות

- מילון בית ספר אריאל (2007). קריית גת: קוראים.
- שטיינר, ל' (2014). האינטראקציה בין המינים: האם הארכאית והפוסט-אבייקציה: עיון ביצירותיהן של ז'אן צ'מפיון, מארי קרדינאל, קתרין ריאואה. תל אביב: רסלינג.
- Amadiou, J. F. (2016). *La societe du Paraitre, Les beaux, les jeunes... et les autres*. Paris: Odile Jacob.
- Bernard, J. G. (1995). *Toward a richer understanding of feminist pedagogy: Lessons from inside a feminist classroom*. *Dissertation Abstracts International*, 56, 10A.
- Bettelheim, B. (2010). *The uses of enchantment: The meaning and importance of fairy tales*. New York: Vintage Books.
- Bottigheimer, R. B. (1987). *Grimms' bad girls and bold boys*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Chemaly, S. (2018). *Rage becomes her: The power of women's anger*. New York: Atria Books.
- de Beauvoir, S. (1949). *Le Deuxieme Sexe*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1967). *Of other places* (J. Miskowiec, Trans.) (Originally published as *Des Espaces Autres*, in *Architecture, Mouvement, Continuité, March* 1984). Retrieved from <https://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heteroTopia.en/>
- Gilbert, S. M., & Gubar, S. (2000). *The madwoman in the attic*. New Haven: Yale University Press.
- Johnson, T. R. (2003). *The influence of feminist pedagogy on student participation and student perception of learning environment in distance education: A comparative study of web-based graduate distance education courses*. *Theses, Dissertations and Capstones* (Paper 90).
- Kristeva, J. (1980). *Pouvoirs de l'Horreur*. Paris: Gallimard.
- von Prummer, C. (2000). *Women and distance education: Challenges and opportunities*. London: Routledge Falmer.

בבחינת קריאת השכמה פילומלית לנשים.¹ יתרה מזו, טקטיקת השכפול הפטריארכלית המכתירה בכל פעם מחדש אישה שהיא הכי יפה בעיר, והתסריט הידוע מראש – הדחת אישה בגין יופייה המתכלה – משמשים באופן פרדוקסלי מסר פמיניסטי הטמון בטקסט אנטי-פמיניסטי ואף מיזוגני. האם החורגת הרעה והמכוערת שכולם אוהבים כל כך לשנוא מעבירה ב"רקמה פילומלית" לנשים בכל הדורות הבאים אחריה את אזהרת המלכוד הטמון ביופי ובהתמקדות במרָאָה החיצוני (שטיינר, 2014).

קריאה זו היא רלוונטית מתמיד. המרָאָה שבאגדת שליגיה תלויה על קיר אחד בארמון המלכה ומטפחת וזורעת הרס נשי ממקומה הקבוע, אך היא נהיית חפץ הרסני ואף קטלני פי כמה כאשר מיקומה הוא וירטואלי ודינמי. בעולם הפוסט-מודרני רשתות חברתיות מהוות "מקום חסר מקום", מרחב וירטואלי המעניק ונטל חיים, מנתיב את החוק הפטריארכלי להיראות – ורצוי להיראות טוב מאוד – ודוחה מעליו את ההוויה. בעולם כזה יש חשיבות גבוהה לפיתוח מודעות בקרב ילדות, בקרב נשים צעירות ובקרב מבוגרות המנסות להתחקות אחר הנעורים האבודים, לסכנות הטמונות במלכוד שביופי ובמרָאָה החיצוני. יתרה מזו, ג'אן-פרנסואה אמדיה (Amediu, 2016) טוען שהאובססיה למראה החיצוני וההתמקדות בו יחד עם עריצות ה"לייקים" יוצרות אי-נוחות ביחס לגוף ולמראה החיצוני ומטפחות רגשות שליליים של קנאה ושנאה כלפי האחר(ת) היפה יותר.

שמאלי (Chemaly, 2018) מצביעה על כך שתרבות ה"קֶלְפִי" שמה דגש על רזון ועל יופי אידיאלי ומנתיבה לנשים וילדות כיצד עליהן להיראות. באמצעות הפדגוגיה הפמיניסטית אפשר להילחם בתופעה של סגידה למראה החיצוני ולנראות המעלימה ומדכאת את ההוויה הנשית ואת החוויה הנשית ומקדמת את הקפאתה ברגע של סלפי לפי העיקרון "אני סלפי, אני קיימת" – קונוונציה של מלאכותיות שמאחוריה אין ממש.

הפדגוגיה הפמיניסטית

הפדגוגיה הפמיניסטית התפתחה בעקבות תאוריות ביקורתיות, אלטרנטיביות וחוויתיות ששורשיהן בפאולו פריירה, ג'ון דיואי, בל הוקס ותנועות פמיניסטיות. גרעין הפדגוגיה של פריירה נסב סביב גישה אנטי-סמכותית, דיאלוגית ואינטראקטיבית שמטרתה לבחון סוגיות של יחסי כוחות של תלמידים ועובדים. נוסף על כך, המגמה הבסיסית הייתה לשלב במרכז תוכנית הלימודים ביקורת חברתית ופוליטית מחיי היום-יום כדי להשיג לא רק סביבת לימודים טובה יותר אלא גם חברה טובה יותר (Johnson, 2003).

הפדגוגיה הפמיניסטית בוחנת את התהליכים שבהם נוצרו אי-השוויון החברתי על בסיס של גזע, מעמד ומגדר ושכפול לאורך הדורות. לפי ברנרד (Bernard, 1995), הפדגוגיה הפמיניסטית הכוללת תהליך של עיצוב מחדש ושינוי תודעתי משפיעה על הוויית הפרט ביחס לסוגיות של גזע מעמד ומגדר. תהליך זה נתפס כמעצב מחדש את האני מול ההבדלים ולקראתם. פון פרומר (von Prummer, 2000) טוען שנשים רבות למדו לפרש מחדש את השפה באופן המאפשר להן לקבל ללא עוררין את התפקידים המגדריים המסורתיים. המציאות הנשית הפוסט-מודרנית מוכיחה את טענתו.

1 במיתולוגיה היוונית פילומלה נאנסת על ידי בעלה של אחותה. הוא כולא אותה וכורת את לשונה כדי שלא תספר את פשעו. בתחבולה נשית פילומלה זועקת את העוול ומשמיעה את קולה בדרך מיוחדת: היא רוקמת באריג את העוול שנעשה לה, ומתוך שבייה שולחת אותו לאחותה, וזו באה להצילה. מכאן נגזר הצירוף "רקמה פילומלית", כלומר ביטוי חופשי ומלא של מסר כלוא שאינו ניתן לביטוי בצורה אחרת (שטיינר, 2014).